

Антологија

СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Борисав Станковић

БОЖЈИ ЛЈУДИ

„Антологија српске књижевности“ је пројекат дигитализације класичних дела српске књижевности Учитељског факултета Универзитета у Београду и компаније Microsoft®

Није дозвољено комерцијално копирање и дистрибуирање овог издања дела. Носиоци пројекта не преузимају одговорност за могуће грешке.

Ово дигитално издање дозвољава уписивање коментара, додавање или брисање делова текста. Носиоци пројекта не одговарају за преправке и дистрибуцију измењених дела. Оригинално издање дела налази се на Веб сајту www.ask.rs.

Борисав Станковић

БОЖЈИ ЉУДИ

Садржај

I ЗАДУШНИЦА	2
II МАНАСИЈЕ	5
III ЉУБА И НАЗА	7
IV ТАЈА	12
V МИТКА	17
VI БЕКЧЕ	20
VII	22
VIII БИЉАРИЦА	23
IX ПАРАПУТА	26
X ЈОВАН	28
XI МЕНКО	29
XII ЦОПА	30
XIII СТАНКО „ЧИСТО БРАШНО“	32
XIV Ч’А МИХАЈЛО	34
XV МАСЕ	37
XVI МАРКО	38
XVII	39
XVIII ЛУДИ СТЕВАН	41
XIX ДЕДА ВЕСА	43
XX	44
XXI	46

БОЖЈИ ЉУДИ

I ЗАДУШНИЦА

Једна пада у зиму, друга у лето, пред летњег св. Николу. А то је онда кад

почну прве трешње да зру, и кад земља онако већ увелико зелена, почне да дише новим, летњим животом. Та је задушница најважнија јер за њу веле: да се онда мртви, целе зиме до тада затворени горе, на небу, пуштају тада с неба те да онако жељни, гладни, сиђу у своје гробове и ишчекују да им тога дана њихови живи, дођу на гроб, препоју их, окаде, заките цвећем. И то много. Цео гроб да им прекрију цвећем и другим зеленилом, те као да би их тиме опоменули шта се овамо, на земљи, над њима збива и догађа. Па поред тога да им још изнесу јело, пиће. И то опет много. Јер ће им то бити доста за цело лето. Оно, истина, да се онима што су сад скоро умрли, износи на гроб и раздаје још и сваке суботе и празника, али онима, старим мртвацима, који су већ и по неколико пута прекопавани, њима се само тада, на задушници, износи и раздаје, јер веле: они, онако стари, одавна умрли, већ и не једу. Доста је њима после само помен и молитва.

И заиста, на тај дан, њихови, живи, долазе им. Износе им јела, пића и раздају. На тај дан, ма да мушки не иду на гробље, и чаршија је затворена. Од жена не може да се прође. Из свију маала, капија и чаршије, стичу се и иду друмом што води гробљу. Старе, поштапајући се, у празнична одела, са свећама, заједно са обудовљеним снахама и кћерима иду напред, а иза њих носе слуге спремљена јела, пиће. И то толико, као да ће на гробљу да годинују. Цела кућа се износи. А још, поред тога, опет, сваки час застају, осврћу се и враћају слуге да од куће још штогод понесу што су оне заборавиле, а сад се, успут сетиле (а нарочито је то оно што је покојни за живота радо јео). И тако у поворкама, из свих маала отискују се и журе ка гробљу. А гробље није далеко. Оно је одмах ту, близу, до вароши. Ограђено зидовима, са црквом у среди од које се само њен угнут кров и крст види. Велико је и пространо гробље! Кажу: да се четрнаест колена луди ту испосарањивало. А ово, сада, петнаесто је колена које почело да се сарањује!

А чим се изиђе из вароши и сагледа гробље одмах се осети мирис од тамјана. И, што ближе гробљу, његовим зидовима, тим јаче из њега тамјан, плач. Понекад, чисто вас уплаши, као пресече — те се трзате и застајете, какав изненадан крик, цвилење са нечијег гроба. Али оно одмах почне да пада и да се губи у оној општој тишми од света и плача.

На капију гробљанску не може да се уђе. Ма да је она велика, двокрилна, на свод, увек широм отворена, ипак, кад се уђе, не може од света: жена, деце, слугу,

слушкиња које с корпама јела на глави и судовима пића у рукама, збијене, тискајући се, једва улазе и разилазе се по гробовима. А гробље? Пуно. Што кажу: читава гора од гробова. Нарочито око цркве, једно до друго, па и преко друго — као да желе да пробију зидове и уђу у саму цркву — гробови знаних луди, богаташа, хаџија. Свуда упаљене свеће, тамјан. На сваком гробу бели се прострт чаршав, а по њему поређано јело, пиће. Чело гроба клече старије, матере, а у страну млађе: жене, сестре. И све, унесене у плач, кријући лица о гроб, плачу, наричу. Матере малаксало, старачки, а млађе јако, здраво. Плачу много, и некако раскомоћено, једнако око гроба намештајући се угодно, слободно као код куће. И то ваљда зато, што има много да се плаче. Много се накупило. Целе зиме и пролећа. Па све то има да се исплаче, изјада, искаже мртвима. Шта се у кући, од како је он умро, догодило. Ко колики порастао, оженио се, удао. Колико пута он, мртац, у сну им дошао, те се видели, разговарали. Какав је дошао: љут, прек. И зашта такав? И плаче се док год траје служба у цркви. И зато, што ближе крају служба, тим јачи, ужурбанији плач. Јер чим се сврши служба, поп почне да препојава гробове, престаје плач, настаје онда делење, раздавање јела и пића у покој душа. И то највише просјацима и другим убогим људима. Јер веле: да што се тад њима, за у покој душа мртвих, да, да они поједу, попију, као да се самим мртвима дало, као да се они, мртви, дигли из гробова те сами они јели, пили, крепили се. И зато, чим се служба сврши, попа изиђе из цркве, зацрни се његова мантија преко гробова, тада све узаври од плача. Полете крици, праштање, љубљење гробова. Тада почне оно чувено цвилење. Цвилење које се на све стране чује и чак у варош допире. А нарочито цвилење младих матера за првенце. Праштајући се, оне падају као у неки занос, распростиру се по гробовима, вију, љубе, бацају шамије.

Поп препојава. Брзо, ужурбано, да би што пре престало то цвилење, плач. Зауоставља их. Онде диже час мајку, стару, саму, која већ изнемогла од плача, поклопљена, тихо цвили; онде час удовицу, сестру... И тако свуда. По где-где би, али то ретко, био какав мушки. Удовац, сам, сви му помрли, па мора он да им долази на гроб, износи. Накуповао симите, пењерлије из фурунџиница. Поређао по гробу. И, укочено, чисто очајно погледом моли попу да што пре дође до њега, препоје, те како би могао да иде, побегне, не слуша око себе више тај плач, цвилење.

— Туго, Мито, домаћине!

— Леле, синко! Туго чедо! Па што ми се чедо у сну чешће не јављаш, не долазиш? Дођи, синко, јави ми се, те мајка бар чешће да ми те виђа... — цвили већ изнемогла мајка.

Али јој поп не даје даље. Брзо препоје, чита, да би се она дигла и, утирући сузе, брецајући још од плача, почела да раздаје просјацима, слепцима, кљастима. А нарочито да гледа, ако које слепо, кљасто просјаче личи по годинама на њено умрло чедо, она да њега највише гости, позива.

— 'Оди чедо! 'Оди овамо! — И да га доводи. Па, као да јој сам синчић устао, да га поставља за гроб, храни га, трпа му и нуди. — Узми, узми синко. Обиђи, кусни од овога. Највише ово узми. Добро је то. Слатко је. Покојно моје чедо, највише ми је то волело да једе. Узми синко, узми чедо!

Па да и остале просјаке зове, и њима да раздаје. Свима да да а никога од тих просјака, божјака да не пропусти. А њих је пуно. Из целе вароши, свих маала. Па чак и суманути, полулуди. А нарочито тада, на задушници. То им је као неки њихов празник. И док траје плач, служба у цркви, Док не почне да се препојава и раздаје сви су они тамо, на улазу, око порте. Ту Менко, Таја, Наза, Стеван, Љуба... Сви они. И, с обе стране улаза, лепо поређани. Неки умивени, закрпљени, с великим торбама, бисагама у које ће јело да мећу и тестијама за пиће. И гледајући на гробље, слушајући појање из цркве, чак се неки од њих и крсте. Суманути већ не. Они, онако полунаги, као бежећи испред нечега, грче се унезверено и уплашено гледајући на гробље, плач, упаљене свеће: А опет сви, сваки час жељно погледају и ишчекују кад ће да се сврши служба и почне да се раздаје. Неки још од сад пробирају лепше, богатије гробове. А неки, и то чувенији, старији просјаци, имају нарочите своје гробове обично какве чувене породице код које они увек иду тамо и стално, увек као гости, за трпезом седају, једу, пију.

II МАНАСИЈЕ

Клисарница на гробљу била је одмах више цркве а иза ње била је ледина

за нове гробове и река по којој, гдезде, било је младих, високих топола а остало било пуно старих, кривих врба. Од целог гробља, старе цркве, околне зидове који су на неким местима већ били срозани и капије, једино је та клисарница била јака, здрава. Подигнута на диреке с кујном и собом. Доцније дозидана једна овећа, дугачка соба са дрвеном софром, у коју би, кад пада киша а парастос је, подушје неке, имали где да се склоне и трпезу поставе. У клисарници становао је клисар и клисарица. Управо клисарица била је прави клисар, а муж њен, неки миран, слабуњав човек, само је копао гробове а остало, што је најтеже: отварање, затварање, чишћење цркве, надгледање гробља, ноћу обилажење, пазење гробова, а нарочито ноћу растеривање паса који се купе и лочу зејтина из кандила по гробовима све је то она, жена му, клисарица радила. А поред тога морала је да води бригу и управо носи се са свима просјацима, и суманутима којих је увек било пуно. Сви су они били ту, на окупу. Истина, много њих је било који су живели и спавали по амбарима и шталама појединих богаташких кућа, по извесним маалама, чак и по оближњим селима... Али опет, кад би хтео човек да их тражи, ту би их, на гробљу, нашао. А најрадије су били око порте, уз зидове и ту се вукли, лежали. Дању би, ако је лепо време, ишли у реку, и тамо испод врба седели, или се прали, чистили. Неки тамо су и спавали по рупама а неки од њих, нарочито старији, као неко првенство, спавали су ту, око клисарнице. Али их је било много. Сама клисарица ма да је толико година била с њима, свакога познавала, ипак их није знала све. Увек би по неки нов надошао. Нико не би знао одакле је, који, тек би почео да се виђа међу остале и вуче се онако као други, ту око клисарнице, реке, гробља. А опет нико од њих у само гробље, међ гробове, није као смео да уђе. Сви су бежали. Сем неких, обично суманутих, који су нарочито, лудо, страшно се завлачили по испуцаним, трулим гробовима. Али од тих и ови други просјаци бежали су, бојали се.

Колико би пута који од њих пролазећи поред каквог гроба као опарен побегао одатле и долетео клисарици, дречећи:

— Ете га!

— Који? — Истрчала би клисарица уплашено.

— Ете га... у хаџијском, газда-Јанчином гробу. Тамо лежи! — Говорио би овај тресући се од страха и грозе што је у гробу видео жива човека како ничке лежи и као дише, мирише гроб.

Клисарица, ма да је била слободна, ипак ово јој је било најтеже. Ако јој није било ту мужа, она би скупила њих, просјаке, и заједно с њима ишла би и извлачила из гроба тога што се био завукао.

И зато је она једва дочекала тога Манасију и толико га трпела да јој се он чак и по кући вуче, једе што нађе па и на њу саму се истреса, гунђа. И онако прљав, балав, осушених ногу, руку, а здепаст, све прља око себе где год прође. Али он је увек обилазио гробове и чисто са неким уживањем тражио те који су се завлачили по гробовима да их отуда извлачи, гони и бије.

Целе недеље би ту тако око клисарнице и гробља седео: да звони кад долазе мртвачки спроводи, иде с попом или клисарицом по гробљу и помаже јој а само би суботом одлазио у варош, ишао по чаршији и просио. И кад би напросио, сав убрљан машћу, јелом, што је куповао и частио се по ашченицама, долазио би онда натраг и давао клисарици на чување од просења што му преостао новац.

— Да ми чуваш! — Претио би јој он дајући.

— Хоћу, хоћу! — Узимала би клисарица. Па од његове толике прљавштине ни новац не би могла да оставља где треба, већ одвојено, на земљи, у какав кут, ћошак.

III ЛЈУБА И НАЗА

И

за гробља, до реке, живела је она. Испочетка у рупи, доцније

начинила колибу. И сваким даном је све више и више покривала. Час сушеним корењем дувана, час прућем, трњем, цреповима или земљом... како је где нашла и стигла. Била је вредна. Сви су се просјаци ње бојали. Нарочито на гробљу. Тамо им је била као нека домаћица. Уређивала их је, пазила да ко чије место не заузме. Нарочито је терала оне друге, богате, просјаке који по селима просе, имају у вароши своје куће па и новац под интерес дају, па кад је задушница не само што и они овамо дођу, него понесу и највеће бисаге и тестије за прошење. Наза их је терала. Чак се и тукла с њима. Зато су је остали просјаци и волели.

А испрва она није просила, већ је служила у вароши, код неког газде. Али како је тај газда хтео да силује, то преплашена од тога, као суманута, побегла из вароши, и више није хтела да служи, већ почела да проси. Била је сува, као спечена а још млада. И да јој није био спреда јако нарастао врат, гуша, била би и лепа. Па и овако, кад се повеже шамијом, пребаци је преко врата, те јој се не види та нарасла гуша, изгледала је доста лепа. А нарочито кад је насмејана те би јој се видели њени здрави, бели зуби. Увек је била опрана, искрпљена и лепо повезана. А њене босе ноге нису биле као у других просјака разпуцане, прашњиве, већ увек опране, мале, хитре... Била је толико чиста, примамљива да чак и неки варошани почели око ње да обилазе. Али она од њих је бежала као луда. Ни новац, ништа није хтела да прими.

А изгледало је, да је од свих заволела неког Љубу, просјака, који је вечито лежао и спавао. Био је то млад, развијен дечко. Црне масти, црне косе, црних очију. Погледа истина блесастог али некако упорног, пркосног. Он је вечито, готово гô, у некој дугачкој, пртеној кошуљи, само спавао и лежао. Тај није просио више него што му је требало а никад не би, и да му даду, обукао одело. Увек је ишао у тој дугачкој, пртеној кошуљи коју нити је прао, нити свлачио док је не поцепа.

Па и то, кад дође на гробље да проси, он седа у крај, напослетку, и само гледа где ће моћи да испружи комотно своје дугачке, пуне ноге и наслони се. Ако му ко удели — добро, ако не — ништа. Лежи једнако. А откада почела она, Наза, да му од свога одваја и даје, отада још мање је просио а још лење, упорније лежао.

И Наза му је заиста давала. Али да не би пало то у очи код осталих просјака, она би га прво корела да седне негде истакнутије где може штогод да се напроси а не тако, у крај, где га нико не види.

Али кад он Нази од лењости не би ни одговорио, тад би она узела његову торбу и метнула по ред своје, ма да би просјаци — поред свега што су се ње бојали — почели онда да се подгуркивају. А саката и језична Вела дигла би тада главу, и наслоњена пазухама о штаке, почела би високо, на слокове да муца... тобож као да правда; брани Љубу што неће да проси.

— Па што тражи да се мучи, да проси? Кад етете те ете... — мучила би се она да одједном целу реч изговори — ете има *сестру*. — И ту реч „сестру“ иронично би нагласила. Старци би се онда искашљивали, други окрећали од Назе, намигивали. А Наза, од стида не би смела у никога да погледа а камо ли да кога изгрди и избије, већ би кришом из своје торбе преносила у Љубину, тобож да је то напошено, само да јој се не би после још више смејали кад би морала да му пред свима, на очиглед, одваја од онога што је за себе напросила, и њему да даје.

Али то је свакога дана било тако све горе и горе, да она није могла више. И једног дана, пошто се гробље испразнило, сви просјаци разишли, а поп сео испред клисарице да се одмори од препојавања, она стала пред њим.

— Које добро, Назо? — упитао је он.

Она га погледала, уплашила се и хтела да побегне али се опет, збуњено, вратила.

— Ете... — почела да муца.

— Па шта? — храбрио је попа.

— Хоћу да се удадем.

— За кога? — строго запитао је поп а већ љут што му се још и тиме досађује.

— За Љубу...

Поп поче да се шали:

— Како за Љубу?

Она, од стида, ћутала.

Он почео и даље да се шали.

— Па добро, добро Назо. Па, је ли те Љуба воли? Воли ли те он?

Наза од стида, збуњености, почела да поцупкује, премешта се с ноге на ногу и угушено, тихо, да одговара:

— Хоће и он.

Како хоће? — почео поп да се јаче шали. — Па је ли ти рек'о, казао: да те воли.

Наза, од стида, једва је одговарала.

— Није ми то рек'о, али знам. Хоће ме. — И почела да наводи доказе. — Ете, још од кад га ја чувам, раним. Све ја за њега радим, дајем му и он једе, узима, прима. Воли ме.

— Па добро, добро, узмите се. Ко вам брани? — прекину је поп одобровољен том њеном љубављу.

Али Наза још збуњеније наставила:

— Е, али ја искам да се венчам. Хоћу у цркву као и сви други.

Попа се, одједном, збунио и унезверио, али опет окренуо на шалу.

— Е, па добро, добро. Али знаш, да за то треба пара. И то много. Имаш ли ти толико новаца?

— Имам. Скупила сам нешто. — Радосно га дочекала она.

— Па донеси. Да видим.

И она, весела, отрчала колиби. Брзо се вратила с новцем који је извукла испод земље у разним завежљајима... Све дала попи. Овај, кад видео приличну суму још више се збунио. И није знао шта да јој каже.

А она га гледала унезверено, радосно, ишчекујући од њега одговор.

Он скупио новац, задржао га код себе и рекао јој:

— Е сад добро. Паре нека стоје код мене. А ја ћу да пишем владици и чим он одобри, венчаћу вас.

Она радосно, збуњено као свака испрошеница, пришла да му целива руку, али он је, грозећи се, одбио.

— Нека, жива била. Иди сад.

Она пошла. Али се опет вратила.

— А ако ли да се спремам?

— Шта?

— Па не ли дâр? Ете за тебе што ћеш да нас венчаш. Па за кума, старојка... бошчалуке, и друго што треба.

Попу дошло још више неугодно слушајући оно: црква, кум а гледајући је онако искрпљену, с торбом. Зато да би угушио смех он јој руком одобрио и отпустио је.

Али од владике никако не долазило одобрење. Док било лето Наза и не досађивала попу толико. Стид је било. Једино, кад би он дошао на гробље она се увек налазила око њега, услуживала га само да би му пала у очи те да се он сети ње и каже јој ако је што од владике дошло.

Али од владике не долазило. А међутим, долазила зима. За себе се Наза није бојала већ за њега, Љубу. Јер око гробља и у вароши није имао где да спава. И као сваке зиме тако и сад хтео да иде у какво село и да тамо у слами по шталама лежи, презими, али га она није пуштала. Знала је: да какав је он, па ако наиђе на какву добру кућу, где ће да га пусте у шталу и да му дају само по комад хлеба, да, какав је лењ, више отуда не би се ни вратио овамо, у град. А да га опет код себе, у колибу пусти, није могла. Стид је било да га тако, невенчаног, код себе прими јер: „шта би после за њу казао свет?“ А овамо, зима све јача. Љуба, истина, није се тужио, али сав, онако гô, у кошуљи, најежен од зиме и, као у инат, само је још више лежао и по некога распитивао за какво село. Зато Наза заборавила и на стид и на све и почела свако јутро да одилази попу кући и чека га на капији.

— Нема Назо — одбијао је поп осећајући се неугодно кад би је видео како она свако јутро испред капије чека га, боса тапка по снегу и пиљи у њега кад га види. Чека, кад ће да јој каже да је од владике дошло да се венчају. — Кад дође од владике, ја ћу да те зовем. — Одбијао је једнако попа.

Али Наза није могла да чека. Зима стегла и пуца. Љуба да се укочи. Зато заборави све и невенчаног прими Љубу код себе, у колибу. И, од тада, чисто се променила. Дошла лепша, чистија и вреднија. Од јутра до мрака трчала је, просила, доносила. Но, само више није излазила у варош, ни на гробље, међу просјакe. Није више тамо просила и показивала се где су знали за њу и Љубу, да живе невенчани, стид је било, већ почела да проси и иде по селима. Али опет, која вајда кад Љуба исти онакав. Од тада још лењи. Само лежи и спава. Више мртав него жив. Наза лута, проси, донесе му а он ни да се окрене на њу, а камо ли осмехне, проговори. Само пошто се наједе, раскречи се посред колибе да онако го, слободан, лежи, спава. Колико пута доносила му одело. Чак и цело, нигде не закрпљено. донесе, нуди га и разастире преда њ да му покаже халине.

— Еве бре, еве. Нове. Још не закрпљене. Одмах ми дадоше, чим затражих. — И, само да би га као заинтересовала за себе, као пред њиме се уздигла, почела би да му прича како су јој, чим је затражила, одмах дали.

Али на све то Љуба, и не гледајући у халине, једва ако би одговорио:

— Тесне су! — И онда би се опет окренуо од Назе и од халина што му их нуди и као стрепећи да му не навуку те халине, још слободније би се раскречивао, распростирао да лежи, спава, не гледа у Назу.

Наза, Од муке, после почела и да пије. Проси, проси, па се напије и дође. Стане Љубу да дрма, буди, милује а он уморно, мртво преврће се на другу страну да заспи одишући и бранећи се од ње.

— Не дирај ме, мори! Пусти ме! Ох!...

Сада, једнога дана сретох Љубу. Била киша. Блато на све стране. А нарочито из њива и башта одакле је он долазио. Он је долазио из Доно-Врање где је био сабор. Био већ остарео, сав црн, крупан, мастан. Као увек, био је само у кошуљи а огрнут неком дебелом, улепљеном поњавом. Пригрћујући ту поњаву, торбу и кошуљу око себе ишао је као увек немарно, упадајући посред блата својим дугачким, босим ногама и гледајући у страну, упорно, натмурено.

— Шта би, море, са твојом Назом? — упитах га.

— Која Наза? — поче он натмурено да мумла и да се скупља онако гô под оном својом поњавом и кошуљом.

— Па твоја жена.

— А! — поче он као да се досећује — умре она. Још откада је умрла.

— Како? где је умрла?

Он једва окрену главу да ме погледа. И, исто онако напућено, пркосно, гледаше ме као да ме испитиваше. И после дугог гледања као да се реши да ми одговори.

— Умре. Зими, у селу... и тамо вуци ли? пси ли? растргли је. Ко зна?

И гегајући, блатњав, продужи пут једнако скупљајући се испод оне своје поњаве и масне кошуље.

IV ТАЈА

O

д свих просјака он је био најлепше обучен. Као да је био неки њихов

старешина, или владика им. Нагунтан: са по неколико пари одела на себи, у неким широким, чоханим чакширама, доламама, опасан појасевима... све „пустињско“ одело, што су му жене од умрлих мужева и синова давале. Чак је имао и као неку превласт што је само он могао до клисарнице, у једном заклону од стреје и прућа, да у тој, као некој соби, само он спава и довлачи та своја пустињска одела.

— Жене давав, Таја бута! — гунђао би он стењући и навлачећи на себе та одела. А остало, што не би могао да обуче, крио би по угловима те своје колибе или земљом затрпавао бојећи се да му ко не узме или украде.

Али, не само што му у то нико није дирао, још мање крао, већ су му и сви давали. Чак и просјаци. И они, од онога што напросе, одвајали су и давали му. А он је све халапљиво јео и увек, увек био гладан.

Било на даћама, годишњицама, парастосима, поменима по гробљу, први би он морао да седне, наједе се, па онда остали, други просјаци.

Он, чак, није ни просио. Њему се на ноге доносило. Чим ко умре, то се зна, да одело, у коме је умро, то мора њему, Таји, да се пошаље. Његово је то. А он би увек још тражио:

— Што већ сви не помру? — дерао би се за онима што су му доносили одела.

И сви су му давали. Као да су га се бојали, и тиме као хтели да га задовоље, ућуткају, те да не гунђа и злокоби. А веровали су: да све што он прозлокоби, испуњава се.

Тако и клисарици предказао. Једног дана сео на праг њене собе и почео да се дере на сав глас, гледајући испред себе:

— Клисаричина, ете клисаричина ћерка — умреће!

Клисарица излетела на њ са секиром. Он побегао.

— Неће, неће...

Али чим се измакао од ње опет је почео да виче:

— Умреће, умреће...

И попу, за сина му, предсказао.

— На попа! — опет једнога дана исто тако почео да се дере. — На попа, сина, по глави — пуп! — И рукама је показивао како ће га каменом ударити.

И заиста, попова сина деца у игри каменом ударила, те овај од тога умро.

И зато су га се сви бојали, утађали му, све му чинили само да ћути, не гунђа, не прориче, не злокоби... А он је, опет, само гунђао. Никога у очи не гледао, већ испред себе, натмурено. И стењући које од многог одела, које од сувишног јела, вукао би се дишући мртво, тешко, просјачки... Једва би ишао и вукао се, ма да је у том нагомиланом, већином новом, пустињском, оделу, а још онако крупан и кошчат, изгледао доста и леп.

У то време била пребегла из Турске једна просјакиња, неко улаво¹, младо девојче. Звала се Вејка. Од зулума померила памећу. Турци, да би је уграбили, све јој поубијали. И тад се по њој могло још да види како би она заиста постала лепа, само да је није то, тај ужас, као пресекао, те се од тога она као искривила, сасушила. Била је ситна, мала... Никад није смела сама да остане, а још мање напољу сама да заноћи. Причињало јој се: како увек иду за њом Турци да је грабе, како их чује, види... И тад би, пиштећи од страха, готово луда, заклањајући главу рукама, трчала, бежала, крила се...

— Нане, слатка нане, Турци! — цвилела би она тако по читаве сате бежећи и вртећи се у ковитлац од страха.

Па, само да би је Таја к себи пустио, да не би сама напољу ноћевала, она га је слушала, дворила... Све му чинила, што год је он хтео. А била је вредна. Убрзо она ону Тајину колибу, собу, јаче и боље учврстила пружењем и земљом; изнутра почистила, па однекуд набавила и судове, посуђе, те је уредила као неку кућу. Чак му је и јело готовила. И тако они двоје почели су да живе мирно, лепо. Нарочито Таја, храњен и добро негован од Вејке. Било му је добро. Више није гунђао, а још мање као пре онако халапљиво јео, ждерао...

Вејка га је звала „чичом“ и увек носећи његове торбе, ишла за њим, да му је на руци, да уместо њега, кад Таја или не може, или неће, мрзи 1 улав — шенут, узет

га да преко гробова оде до неке жене, она уместо њега оде, отрчи и узме оно што им дају.

Али то не би дуга века. Тајом превлада друга. Варошанка је била. Била слушкиња, па се пропила и почела да проси. Нова је била, тек од скоро дошла на гробље. Ма да је била већ стара, усахла, ипак је била некако мека и са још добрим прсима и лицем. Она поче око Таје облетати, а и Таја око ње. Али ипак Вејка се није

надала да ће Таја толико њу, Вејку, да омрзне и отера је, да јој не дâ да спава у његовој соби.

Једног дана просили су... Таја као увек, а сад још боли, очишћен и искрпљен од Вејке, седео је у среди на првом месту. С десне стране стајала је та варошанка; с леве му, уз колено, као увек, била је Вејка и трудила се, бринула да у њиховој, заједничкој торби што више буде напрошено. И оно, што не би која жена право у торбу спустила већ на земљу до торбе, она је дизала, чистила и метала у торбу. А од свега што је најбоље, пробирала је и давала своме „чичи“, Таји, метала му у скут, да он једе.

А и варошанка. Она опет да би се пред Тајом као показала, гласно се здравила са женама које су их даривале и с којима се она познавала.

— Снашке, како си снашке? — поздрављала се она, истина промукло, али некако страшно па од онога што јој даду и она је одвајала и давала Таји, метала му у скут... и, како се Вејки чинило, навлаш га додиривала својим страсним рукама.

Вејка ју је, уздржавајући бол, одбивала.

— Па има си... — бранила је Тају од њених дарова и још више из торбе давала је Таји.

Таја је све јео. Али више од варошанке, него од свога и Вејкиног.

том прошење прошло. Гробље се испразнило. Сви други просјаци отишли, само они не. Вејка, скупила торбе, увезала их и као осећајући нешто, почела с трепетом да ишчекује кад ће Таја да се дигне и по обичају као увек он и Вејка оду кући у ону, познату собицу Тајину, иза клисарнице. Али Таја је једнако јео, а варошанка се још не одмицала од њега. Она је исто онако стајала и као нешто очекивала, надала се нечему од Таје.

— Чичо, 'ајдемо си дома! — Напослетку понудила Вејка Тају кад је видела да је сунце већ зашло и мрак почео да пада.

— Ја! — одједном се на њу обрецнула варошанка — шта ће тамо? Добро му је и овде...

Али Вејка њу није слушала. Знала је она унапред да ће то од ње чути. Сад је само гледала у Тају и служећи га, дрхтећи од страха, ишчекивала шта ће јој он рећи.

Таја је међутим једнако јео, мљаскао, и гледао испред себе. Видело се да је и њему тешко да се реши.

— ...'ајдемо си! — још једном се, преплашено, усудила Вејка да га позове.

— Нећу код тебе! — једва он промумлао. Истина, видело се како се с муком решио, али је ипак одбио Вејку.

Вејка ништа не рекла. Само оставила торбе, скупила се и одвукла до клисарице.

— Тето, „чича“ ме неће више! — проплакала код ње.

И заиста Таја је више није хтео, код себе, у своју собу. Примиио варошанку. А Вејка није имала више код кога, но је од тада морала сама по пољу да ноћива. Затим се брзо изгубила, умрла, више од страха што је сама, напољу, него од глади.

И тако Таја остао са варошанком. Чак изгледало је да му је с њом и боље. Ова га је дворила некако раскошније. Лепше му и укусније готовила, намештала... све по варошки. Али после варошанка као да се брзо засити Таје и одједном га остави. И не само што га више није дворила, доносила му, давала од свога што наприси, већ је и његово узимала, јела, те је он остајао гладан. А почела опет и да се опија.

Оде тако, заређа по кућама и почне да проси, моли, не за себе, већ тобож за њега, Тају. И лаже: како се он разболео, па лежи болестан. А и не једе... Већ ако имају да јој даду ракије или новаца те да она купи и однесе му. А после од тога се она напије. Па, кад дође код Таје не само што му не да ништа, већ га тера од себе, изгура из његове собе те он мора напољу да ноћи... А често и бије га.

Сви су се надали да, какав је био пре Таја, да ће он варошанку одмах отерати од себе. — Али он, не само што је није отерао, већ се није ни тужио. Само је ћутао. А кад га неко упита за то, он би се издрао на онога:

— Гледај ти свој пут!

И, као у инат некоме, више није хтео ни да долази овамо, међу просјаке, нити да проси, и виђа се с ким. Седео је тамо, или испред своје собе у коју га варошанка није пуштала или у реку, иза гробља.

И, да ли од старости, или од гладовања, земљоса. Одело поче да му се распада и вуче за њим у дроњцима и крпама. А друго одело више му нису ни доносили. Као да га се више нису бојали, јер је он одавна био престао да гунђа, прориче, злокоби... Још од онда од када почео да се дружи, меша са женама.

Он се више жив није чуо.

Само по кад и кад ноћу. И то кад обично варошанка пијана с другим просјацима дође, па се с њима затвори у његову собу. Тад би се Таја дигао, дошао пред врата и почео да је тера, гони из те своје собе.

— 'Ајде, иди си мори, иди. Моје је то! — И показивао би он на собу у којој се она разбашкарила с другим просјацима. — Моје је. Клисарица ми је дала.

А она, мамећи га себи да га избије, претила му је изнутра:

— Оди, оди да ти дам твоје...

— Ох леле! Ох леле! — Узмицао би Таја уплашен и обилазио око улаза. И тако целе ноћи дреждао.

А опет, увек му је мило било кад би се она на њега одобровољила, те га пустила унутра, код себе.

И ко зна докле би тако, да се сам попа није умешао. Силом отерао варошанку те Таја опет могао сам, у тој својој соби да седи, ноћева. Али, од тада Таја као да не беше више онај Таја. А зар и године дођоше. Више није јео. Само, кад га пустише у собу, леже. Више ништа. Ако би га који понудио — добро, јео је; ако не — гладовао је и сам не знајући и не осећајући да гладује. Само се увијао својим крпама и дроњцима од одела... Чак и земљом коју би могао око себе рукама да дохвати и њу је на себе бацао... као да се жив закопавао, док га једног дана не нашли мртва.. Ко зна кад је и кога дана издахнуо, само тад на њега наишли и видели да је мртав.

V МИТКА

— **А**, и ти ли? — гракнули би на њ сви просјаци чим би се и он појавио и ушао на гробље.

Он, заобилазећи их, окретао би од њих главу и одбијао их презриво од себе.

— Море, 'ајд! Зар ја па просим?

И, не путем, већ би одмах преко гробова почео да иде по гробљу.

И заиста он није просио. Кад би се приближио коме гробу, он би издалека почео да се глади, шмркће, кашље и стидљиво да заобилази око гроба, гледајући жељно у ракију, вино. Жене се сете. И зову га, дају му. Он пије све: час вино, час ракију — и то одједном, наискап.

И тако, једнако стидећи се, жељно заобилазећи око гробова за час изређа цело гробље. И онда се враћа, али слободнији, расплакан, пијан. Тада би ишао на своје гробове где, вели, да му је жена и кћи закопана. Седа тамо. Пошто нема да им запали свеће, он, оно што је напросио вади из појаса и ређа по гробовима. И онако пијан, плачући нуди пролазнике:

— Узмите, узмите за њину душицу, — и раздаје показивајући на те своје одавно пропале, угнуте гробове.

Али, нико не би од њега узимао. Сваки зна да је он за себе то једва напросио. А он једнако нуди, плаче и моли пролазнике:

— За њину душицу, за њину душицу узмите...

Ни попа не сме да зове. Већ кад би се гробље почело да празни и попа почео да залази по крајевима гробља и кад би тад наишао на њ, он би га молио:

— Дêдо, препој и ове моје...

Попа, ако је добре воље, пришао би, препојао би му их, он би га тад љубио у руку, метанисао за њим; а ако није добре воље, не би ни гледао, већ би другима

препојавао који му плаћају. Митка би тад узалуд гледао за попом и, онако пијан, молио га, плакао, показивајући на те своје гробове.

— Дêдо, и ове моје...

И ма да поп одмакне далеко од њега, неки пут оде и из гробља пошто све препоје, он једнако плаче, виче за попом.

— Дêдо, и ове моје препој!

И после пошто поједе сам оно што је напросио и нудио другима, раздавао, последњи би се дизао и стењући одлазио. Па ако на улазу затекне пијане просјакe, оне исте који га увек онако злурадо дочекују кад год и он дође на гробље, он се умеша међу њима. Просјаци, засићени, дају му тад од свог преосталог вина, ракије, да би га после мртва пијана оставили те да ту, на улазу, ничке лежи и ваља се до глухо доба ноћи... Па да или натрапа на улаз и изиђе из гробља, или се забатрга међ гробове и ту преспава.

А у обичне дане, не можете да га познате. Чист, вредан. Тако је вешт у сукању ужета, да се о њега отимају мајстори. А највише и због тога што није тражио новаца. И не само што није тражио, већ је и одбијао кад му се дâ.

— Не могу, мајсторе, не могу — одбијао би уплашено.

Колико пута би га нашли, а обично уза зид, у ћошак испред какве ћеране¹. А то обично за време ручка кад сви радници изиђу да једу. Остали радници, онако у гаћама, прљави, посути труњем и влакнама од конопља, ручавају заједно. Како ко има: јела, пића; а он не. И чист. Као да није радио, заједно с њима сукао ужета. Очистио се, опрао и склоњен од осталих, једе само хлеба. Пред њим ништа друго до тестијца воде.

Питате га:

— Зашто само сува хлеба?... Шта друго не једеш?

Он би, једнако загледајући се и чистећи се, изговарао се како нема. Али, ако покушате да му дате: јело, пиће, он одбија:

— Не могу, не могу.

— Зашто? — Чудите се и почнете да се љутите на њ.

Он почне да муца.

— Тако, снага ми не трпи.

— Па како?

— Тако. Не могу. — Правда се. — Овако кад ништа не једем и не пијем, миран сам. А чим месо, пиће... После хоћу све, и то много, много! Па боље овако ништа да не једем и миран сам.

И заиста, чим окуси што масније, а још ако макар кап пића попије, онда се провали од пића, побесни, ваља се. А док тако не једе, пости, вреднијег, мирнијег нема. Увек чист, утегнут појасом. Рукави му, и ногавице, ако не дугметима а оно врпцама увезани, стегнути. И за чудо како је био леп, наочит. Само кад иде, иде згрчено, кријући се, све уза зид и једнако трепћући и шмркћући као на плач.

Нико не зна одакле је, тек знају да се одједном нашао међ слугама чувеног газда Панте. Док је био дечко нико за њ није знао ни да постоји. Слушао тамо слуге газдине те га они трпели да спава у шталама међу коње и биволе и давали му од своје хране што је преостајало и тако он живео. Тек кад порастао, пао у очи самоме газди. Не због чега другога, већ због те његове чудне лепоте. Нарочито биле су му очи лепе. Велике, црне али некако и чудно меке, меке — чак до туге меке. Газди се допао и узео га код себе, после га оженио, дао му своју слушкињу. С том женом имао и кћер. Али га жена толико волела да га није могла гледати да тако он трпи, пости, гладује, већ је радила, понова служила и њему давала те он пијући, ваљајући се, и жену и кћер отерао у гроб.

VI БЕКЧЕ

Ха! Зорт! — Утрчи он и посред њих, просјака, упадне. — Трзајте се.

Тамо... просјачка веро, бре!

И почне да их гура, растерује, док он, у средини, најбоље место не заузме.

Неки гунђају. Слепци се повлаче, сакати хватају штака, а неки му, узмичући се и прете:

— Бекче, миран. Миран да си, Бекче!

А он их једнако гура од себе. Што даље да су од њега. И кад их растера да може он комотно, слободно да седи, не дижући шајкачу с очију и не престајући да грди просјаке, вади скривену у недрима своју торбу, меће је пред себе, нагиње се над њу, шири је, и почне онда на сав глас да призива пролазеће жене: да му уделе... Све их по имену зове. Сваку познаје и од сваке проси. Чак кад нека њему не пружи, већ до њега коме другоме просјаку, он се издиже, граби јој из руку и меће у своју торбу. А кад напуни торбу, одмах престаје да проси и диже се. Па оно што му је сувише у торби, нарочито парчад хлеба од непшенична брашна, не добро и масно умешених пита, баница, он то издваја и даје. Дели око себе, међ просјаке, једнако грдећи их:

— На, на... — Баца им у крила, лица. — Насити се, просјачка веро.

И, радостан, поскакујући, одјури у варош с оним што је напросио, певајући из свег гласа.

Обично иде у оне механе по чијим шталама спава. И тамо, оно што је напросио, раздаје сељацима грдећи и њих, сељаке.

— На, бре... на, сељо... Узми, једи... у твом веку овако што убаво, месено, ниси изео... и никад нећеш да изедеш... Једи, сељо... — И све што год је напросио ређа пред сељаке да једу.

А сељаци ако му за то коју ракију плате — добро, ако не — не тражи. Само ни ту не остаје. Опет одјури даље — по маалама, кућама да што послуша, исцепа дрва, донесе воде... А увек весео, с песмом, набијеном шајкачом до очију, бос, разголићених груди...

Био је леп човек. Млад, плав, кошчата и извијена лица с пуном, кратком брадом.

Сви су га знали, а и волели га. Колико пута бане у ма чију кућу, и затражи од домаћице:

— Ракије да ми дâш!

— Шта ће ти ракија? Хлеба да ти дам! — нуди га домаћица.

— Хлеб сама једи! — одбија он увређено. И, с рукама остраг, још јаче набијеном шајкачом над очи, уноси се у њу љутито: — Шта ће ми хлеб? Хлеб је за просјаке. А Бекче просјак није! Ракију да ми дâш.

Домаћица шта ће? Дâ му.

И тако од једне до друге куће, напије се. Али тад не иде као други, не завлачи се међ плотовима и амбарима да тамо спава, хрче, ваља се онако пијан по прашини, већ певајући из свег гласа, кршећи се као неки „ерген“, пролази поред кућа најбогатијих и најлепших девојка и иде у најбоље механе да тамо пева и игра. А то његово играње — неко тресење снагом, поцупкивање, ударање коленима о под, земљу — толико је, да кад би други тако што урадио, недељу дана не би се дигао из постеље, а њега ни зној не пробије. Па кад и мрак, ноћ падне, ни тада се не умара ни смирује. Онда иде из вароши у крајње, пусте улице, у њиве, винограде и тамо сам пева, лута...

— — — — —

И кад није пијан опет лута. Нарочито кад настану ноћи с пуном, јаком месечином. Тада не пева, већ виче и игра, игра, спрам месечине. Чак и кад се месец од мутна неба или облака не би видео, он би опет к њему у правцу, у ком би се назирао кроз облак, ишао, лутао.

Људи, слушајући то његово певање и лутање за месечином, говоре:

— Бекче пијан пева.

— Хоће нешто да га 'алоше, зло снађе, Бог га не убио! — Чудили би се други испуњени страхом од тог његовог певања и лутања по пустим пољима за месечином.

VII

Сам. И то толико да нећ сме слободно ни наћ земљу да ступа. Увек

кријући се иде. И, обазирјући се уплашено око себе, полако, крадом ступа. А сав у бради, коси; са голим рукама из одрпане кошуље и голим коленима из старих чакшира које се једва држе на њему. И, тако крадући се, зазирући од свакога, иде и једва чека да нађе и завуче се, сакрије у који кут, ћошак. Па да ту тако сам, згрчен преседи цео дан.

Питате га:

— Шта радиш, море?

— Гледам си. — И почне да се крије испред вас.

— Шта гледаш?

— Па, нећу више да гледам. — И одмах окреће главу, затвара очи да не гледа једнако скупљајући се уплашено испред вас и стрепећи да вам чиме није на сметњи, за шта крив, а највише да вам није крив зато што је ту, испред вас, те ви морате да га гледате.

А одакле је? Чији је? Нико не зна.

Ако га о томе упитате.

— Отуда, отуда, батке... — Још уплашеније почне да вам се правда, показује на суседне горе, планине, и једнако да се склања, узмиче испред вас као бојећи се да га не бијете.

VIII БИЉАРИЦА

Л

— але, лале! — чуло би се како она сваке суботе виче испред капија по

улицама. — Биље, травке, лале! — и нуди жене кад се ове искупе око ње растварајући им своје завежљаје, бошче пуне трава, корења, биља.

Мала, згрчена. А сва у крпама и дроњцима. Са исушеним, скупљеним ногама, те не може да иде, већ се вуче. Лице јој ситно, старо и пуно неких белих, великих маља. Уста јој и вилице све обрасле у тим маљама као у некој бради. Само јој очи крупне, беле. Онако увијена у крпама, нарочито око главе те јој се лице готово не види, са тим својим завежљајима и торбама, као неко клупче вуче се и пузи по улицама, једнако вичући и нудећи биље, траве.

— Лалê, лалê! Биље, травке, лалê!

Живи тамо, горе, више Маркова Калета, међу папратом и здравцем једнако чекајући да нађе „расковник“... А то је, веле, травка којом се отварају сви затвори, нарочито где је благо, злато затворено. И ко њу има, бива богат, много богат. Пред њом се све отвара. Паре закопане у земљи, лале — сестро!

саме оне из земље излазе чим се расковником дотакне место где су биле закопане... Том травком се има све што душа зажели, човек помисли... Али њу је тешко наћи. Једва се за по неког памти да је тај „расковник“ нашао, имао га. И зато је после много богат био. Њега само жељка налази и чува под језиком. И у извесно доба — а и то се доба не зна, мисли се да обично лети, при великим врућинама, ако га једанпут у години испусти. Но она га опет, брзо, у трен, узима и даље држи под језиком да га не би нико нашао... И због тога људи никад не могу да наиђу на „расковник“, нити га имају. И зато и нису тако богати, срећни.

А она је хтела да буде богата. Да и она, као све, прве, најбогатије девојке у њеном селу, пође на сабор. У волујским колима, покривеним лепим ћилимом, а она у колима, око ње, умешене пите, банице, она обучена у новој, везеној фути, с парама на прсима... Па тако шарено, лепо, да оде на сабор, па да тамо игра, игра... Па чак, као што се сад ради, да купи кишобран и да га у колу отвори. И, да држећи га отворена више главе, игра а „паре“ да јој звецкају на прсима, везена фута око ње да се шири и крши, а високе, на „копче“ ципеле да јој шкрипе.

То је она хтела. Зато је побегла из села где је служила и дошла у Кале да тражи „расковник“.

— — — — —

— А мори! — питају је жене. — Зар те није страх што си сама и то тамо у Кале, у гору? И то још ноћу сама?! А знаш — вуци, па ајдуци, сељаци... Убиће те.

— Не, — брани се она. — Нико ме не дира. А ноћу ја и не спавам. Седим тако и гледам овамо, к вама, у град... — А да знате — почне као да им неку радосну вест саопштава. — Како вам град тада дође мали, мали; само се црни. Гледам, па иако је ноћ, све видим.

— Па шта радиш тамо сама целе ноћи? — плаше се оне од ње.

— Ништа — продужава. — Не ли тада берем биље? У глухо доба, кад гора, вода, све се смири... Кад трава око мене почне да расте и камење по гори да пуца, а тад се биље, у то, глухо доба, оно види... тад оно од Бога пада.

— Па како га ти познајеш и видиш ноћу?...

— Видим си. Замирише, па га осетим и идем да га узберем. Али оно се крије. И свакоме се не да да га види. Све по мртвичким местима¹ расте. Тешко је да се биле види, нађе и узбере. — И да би их уверила, како је заиста тешко, разгђе и показује им своја изгребена, крвава колена којима се вукла и пентарала по гори, стенама, урвинама, берући те лековите траве, биле.

— Па што се, мори, мучиш, што не сиђеш овамо, у град. — Грозе се жене кад виде та њена изгребена, крвава колена.

— А, — одбија их, — још нисам *расковник* нашла. А кад га нађем, — уверава их — тад ћу да дођем код вас... да си и ја купим кућу, земљу, стоку... да сам и ја као ви... А дотле, нећу... Ја и сад не бих дошла, него хлебац ми нестаде... Не бих дошла. Не смем жељарник да оставим... Ко зна шта је тамо сад?

И, при помисли да је можда од толико жељакâ које она из целе горе купи и меће у ограду од камења а у којој огради, жељарнику, и она сама спава; да је можда која од тих жељака баш сада, док је она овде, испустила расковник, а ње нема тамо да види, узме га од жељке... При тој помисли одмах престаје да проси, да нуди биље и брзо, уплашено почне да скупља и савија торбе, завежљаје, и заједно с хлебом што су јој до тад дали, одјури, управо одгегуца опет тамо, горе, у планину, код жељкарника да пази и тражи расковник...

И тај јој расковник дошао главе.

После неколико година дрвари је нашли у тој огради од камења, њеном жељкарнику, мртву, згрчену. Жељке пробиле се кроз ограду и одмилеле у гору а она остала ту и била већ почела да се распада кад су је нашли мртву.

IX ПАРАПУТА

З

а њега се не би знало, нити би га толико гледали кад би се он, обично

суботом, пред мрак, појавио. Сав нагунтан, са по десет пари кошуља и гаћа око себе и пун других крпа што једнако купи и халапљиво трпа у своје пазухе, недра, ногавице. Други од тих крпа не би могао ни да крочи а камо ли да још као он поскакује пред светом и дере се:

— Парапута! Парапута!...

А још мање би озбиљнији, старији трговци гледали у њ да нису знали да њега још једнако код себе држи, храни, и негује сада већ остарела хаџика Ташана. Она ево двадесет година како не излази из куће, нити се појављује у свет. Па и сада, ма да од старости обневидела, поштапује се, поред неколико снаха, толико слугу, слушкиња, још не дâ да је ко у Парапути одмени. Још као некад, док је била млада, сама она му чисти његово собче, надгледа га, храни, чува и готово једина она што с њиме разговара.

Тако, кад би му у чаршији деца изненада пришла и бацајући у њ већ употребљене жигице, почела да вичу:

— Жижа, жижа! И показивала му како ће он од те жигице да се упали, сав изгоре... Па кад би он престрашен, побеснео од тога почео да баца са себе одело, да бежи натраг кући, улеће у капију и да јури по дворишту, башти, једнако бацајући са себе одело и дречећи бесно да се чак и слуге склањале од њега... Онда се зна да ће тада стара хаџика изићи. И онако, стара, стењући, силазећи низ куће, почети да га умирује.

— О, мајчице моја. Зар ми те опет ти наколници уплашили. Не бој ми се, не бој. Ево, ја, ја идем... утишавала би га идући к њему.

И, некако измучено, болно, прилазила би му, ширећи руке као да јој не утекне. И тако ишла за њим стешњавајући га у какав кут док не би дошла до њ, узела за руке, одвела у његово собче, тамо водом освежавала, умивала, полагала у постељу увијала и остајала да стоји уза њ док се он не би потпуно смирио, престао да се унезверено тресе и муца:

— Жижа! Жижа! — показивајући јој на своје крпе, одело који ће да му изгоре од бачене жигице на њу.

А сви су знали зашто она тога, Парапуту, ево већ целог века надгледа, чува. Муж јој, као што у она времена доликоваше јединцима и наследницима богатих очева, тако и њен муж, севдишући и пијући умро рано те она усред целе, велике, чувене куће остала сама са двоје деце. Она била млада, лепа, и како остала удовица, још више се пролепшала, набујала а онако сама у свој великој, богатој кући преварила се и загледала у неког лепог, чувеног са своје лепоте т.з. Ману-Грка. Убрзо се то дознало. Скупила се породица. Не толико с мужевљеве јој стране колико с њене. Нарочито отац јој. И, шта су могли да чине с њом? Да је без деце? Онда се зна шта се у тим приликама ради. Дâ се отров да га добровољно попије. Али, шта ће с децом. Да су деца сирота, онда би их узео деда, отац њен, да их чува. Али толика имања, богаства. И свет би казао да је он узео децу да чува да би им приграбио имање. А да опет, као што је и то обичај, удаду је за неког слугу, каквога блесастог, последњег у маали, исквариће се пород... И шта су могли друго? ... Напослетку једва су изнашли, довели тога Парапуту и дали јој га, да целог века, готово затворена у кући, само њега храни, чува, надгледа. Прво њему да однесе ручак, вечеру и све што треба, па онда себи... И то јој је била као казна, испаштање.

X ЈОВАН

А — , а... Јоване! — храбре га пролазници гледајући га где, задуван, стење

вукући своје торбе пуне хлеба, брашна напрошеног по селима. — Стићи ћеш, стићи... Још је рано! ... — Храбре га они и показују му на цркву чији се крст светлуца из вароши.

— 'Оћу ли? — радује се он и издиже на прсте да види варош и увери се да ли ће заиста на време, пре мрака, стићи. Па се онда још више упиње, жури, вуче те своје тешке, пуне торбе да би што пре стигао у варош, пред цркву и да би пре мрака изручио хлеб, брашно, што је тај дан напросио за њу, цркву.

Али чим уђе у маале, опет се заборави. Почне да иде по кућама. Где га не познају, беже од њега, јер тако бесно, халапљиво почне да упада у дворишта. Чим упадне у двориште, он почне да се уноси у кућу и виче:

— Света Богородица поручила...

Жене, пошто умире децу, износе му хлеба. Неке, кад га виде онако кошчатог, крупног, никад не ошишаног ни обријаног да се једва видео из косе и браде а свог ознојеног и рањавог од прошења и вучења тих својих пуних торба, даривају га и питају показивајући на његове пуне торбе:

— Па имаш. Шта ће ти више?

— Није моје! — дере се он на њих.

— Па чије?

— Господње, Свете Богородице... Њено је! — И показује на цркву.

И заиста, од свега што напроси, ништа не узима. Већ тамо, у цркву, вуче и расипа пред вратима. Испочетка клисари и попови били га и терали што тако пред вратима црквеним чини ђубре, али пошто су увидели колико он сваког дана донесе, навуче: хлеба, брашна, пустили га те они после њега то узимали, чистили. Па или то после продавали, или њиме ранили своју стоку.

XI МЕНКО

У

век у говору, и то оном брзом, доказивајући, као кад се човек побије

или присуствује некој погибији па одлазећи од ње, претрашен, прича о томе, доказује... Такав, занесен у томе говору, свагда се виђао. Нестане га, и то целе зиме. Кажу да је тада обично у своме селу и да тамо ради, као да се смирио, дошао к себи. Обилазио би манастире, црквишта, и тек једнога дана опет би се појавио у варош. И то увек на једном истом месту, улазу, долазио је у варош, исто онако занесен у говору, у дроњцима, висок, сув и ситна, црна лица.

Чим уђе у чаршију, слуге, шегрти из појединих дућана као неког свог давнашњег познаника дочекују га. Зивкају, шале се, дајући му дуван и мешајући барут да би после кад у цигари букне барут и опржи му лице, браду, он од тога преплашен, сасвим побеснео, крештећи сумануто да се цела чаршија узбуди, почео да их јури, гађа каменицама и то — смртно. А то је шегртима и било главно. Па да тако преплашен, побеснео, целог дана после крешти по чаршији, јури.

— Изедоше ме, браћо, изедоше!...

— Ко, Менко, ко?

— Асан-паша... — И запрепашћено почне да се дере и прича: — Не ли Беглер-бег дође по десетак!...

И онда би настала она његова збркана, убезекнута прича: о том бегу, о купљењу његова десетка у селу. А то би нагнало чаршилије да се сете његове несреће од које је Менко тако шенуо, те да би после између се причали: како тај Беглер-бег, Док Менко био млад, тек се оженио, нов домаћин, кад је купио десетак у Менковом селу бацио око на његову жену. Менко са још некима ухватио бега и избио. Овај отишао, вратио се са заптијама, Менка везао, кућу му запалио и на његове очи обешчистио му жену којој после одсекао главу и бацио у крило везаном Менку.

ХИ ЦОПА

О

д њега су се деца највише бојала. А он би баш на њих ишао да им се

плази, и да се онако у дугој кошуљи, с торбом, штаповима, раскречених, дугих, меснатих ногу, уноси у децу мумлајући им:

— Му-у...! — и радујући се како ће се тад сва деца разбећи, остављајући му своје комађе хлеба што су јели.

И увек би се вукао тако упрљан, мастан и плазећи се сваком.

Чим би у чаршији наишао на дућан каквога чувеног газде, све би тада околне дућанције некако радосно и злурадо извиривале по њ и пратиле га. Јер су онда знали како ће Цопа сигурно, и без страха, прљајући све око себе, да се увуче у газдин дућан, да седне спроћу газде на улаз, разбаца штапове, торбе и почне да се газди плази и презриво, пркосно да Му мумла:

— Е, шта си ти?...

Али, на изненађење околних дућанција, газда би се тада обично дизао, долазио до Цопе и благо, као не смејући да га увреди, одобробољавао га дајући му новаца.

— Ништа ја, Цопо, ништа ја нисам.

Али би Цопа бацио те његове паре.

— Нећу! Шта ће ми то? — издирао би се он на газду.

А газда би дозивао слугу и давао му Цопу да га одведе у његову, газдину кућу, те тамо да га нахране, очисте, преобуку и не пуштају од куће да се тако прљав вуче, гладује.

Али би се Цопа од газдине куће искрао и опет почео да се вуче, луња по улицама, само тад мрзовољнији, засићен, нахраћен.

Само, а то су сви знали, кад год би хтео неко да га уплаши, он би му пришао и начинивши прстима крст показивао.

— Цопо, на! — И почео да му уноси тај крст. А то је код Цопе значило: крст од његова, Цопина гроба. Цопа би на то почео да плаче, виче, баца се штаповима. и торбама дерући се за оним а тужећи се на њ пролазницима.

— Крст! Крст!

— Није, није. Лажу те. Није то крст. И не бој се, још нећеш ти умрети. — Тешили би га, смејући му се, пролазници.

ХИИ СТАНКО „ЧИСТО БРАШНО“

М

лад, висок, али са преплашеним, плачним изразом лица. Тресе се,

дрхти, а увек голих груди, раскопчаних чакшира и распасаних појасева који се за њим вуку... Што год наиђе уз пут: крпу, прут, какву тулузину — све, једнако дрхтећи од зиме, са оним истим плачним изразом лица, скупља и заједно с парчадима хлеба, луком, паприкама и другим што је напросио, меша. Трпа у појас, по пазухама, једнако обзирући се око себе да није штогод заборавио, не видео још коју крпу, прут што треба да узме, понесе. И тако, скупљајући све око себе, дрхтећи, иде по маалама и кућама.

— Чисто брашно искам, чисто... — Одбија жене кад му која случајно да хлеб од „нечиста“, непшенична брашна. А обично и не чека да му се да, већ чим уђе, залети се по дворишту и пошто покупи све по њему крпе, пруже, враћа се. И тако, дрхтећи, скупљајући, јури из куће у кућу, из маале у маалу. Па зађе изван вароши, и заређа по селима, те после, Бог зна, где га нађу.

А што је најгоре, био је из јаке, задружне куће у оближњем селу. Браћа му први домаћини у селу.

Кад му је мати била жива, она је ишла с њиме. Нарочито зими, кад се од куће искраде, она потрчи за њим. И, било на путу, било чак овамо, у вароши ако га сустигне. Стигне га, зауставља и плачно кори:

— Зашто, синко... шта ће ти то? Баци то. Имамо кући то. — И почела би да му из појаса, недара оно пруже, камење, крпе, што је он уз пут покупио, вади, чисти.

Али он не да, пригрђава оно што му она узима.

— Имамо си, имамо... — одговара јој — али још искам да имам. — И опет појури по путу да скупља око себе.

Мајка га опет сустиже.

— 'Ајдемо, 'ајде дома... — Моли га. — Снег је, мећава, синко... — Одвраћа га она и скида са себе шамију, огртач. Хоће да га огрне, утопли те да онако го, бос, не јури по зими...

— Зима, мећава је тамо! — Одвраћа га она једнако и очајно покушава да га задржи. Али он је и не слуша већ једнако онако занесен дрхтећи јури по путу и скупља око себе.

Мајка, док он не дође до вароши, јури и сама за њим. Али кад овај уђе у варош, заређа по чаршији, маалама, она не сме. Познају сви њу и њихову кућу. И зато почне да се склања, крије од варошана да је ко не види, позна а у исто време да пази на њега да јој не измакне. И, кад опази да улицом нема никога, она претрчи пролаз да би га стигла, и тако он не измакао јој, изгубио се сасвим.

И тако, кријући се, црвенећи и некад и плачући од стида што ће је ко видети и познати, склањајући се од света, брижно, преплашено, трудећи се да јој не измакне, по неколико дана иде тако за њим. Чак и по селима прати га, јури за њим.

То, докле је она, мајка му, била жива. А после, снахе, браћа му — испочетка и оне га гледале, не пуштале, стид их било пред светом, али после им се досадило и дигле руке од њега, те отада он могао слободно да иде, дрхти, скупља око себе по путевима и проси одбијајући хлеб од кукурузна, непшенична брашна.

— Чисто, чисто брашно, снашке, искам.

XIV Ч'А МИХАЈЛО

Б

ио је из планина. Мени је увек било мило да га видим. Као да се од њега

ширио онај планински, чист, на мајчину душицу мирис. За чудо како је био питом. Увек насмејан, пун беле браде, бос, само у чакширама, без појаса и у пртеној кошуљи из чијих широких рукава вириле су његове дугачке, космате али нежне руке. А све је бирао где ће да ступне, некако стидећи се, гледајући преда се и нешто у себи мрмљајући насмејано, блажено.

То је био весник пролећа.

Чим отопли, замирише на зеленило, ето њега у варош с пуним недрима зеленог здравца.

— Ете — смејао би се он стидљиво и показивао на здравца, — зелен, убав!... — И сваком, чак и деци, раздавао би.

Поред тога гледао је, погађао по борама лица и чела, ко колико има година и колико ће да живи.

Питате га:

— Колико имам година?

Он почиње да вам се стидљиво уноси у лице и смешећи се, понизно да загледа у вас.

— Има... тридесет и две, три... — одговара не вама већ као себи.

— А овај? — И показујете на другог.

— Он? — И опет се исто онако и другоме уноси, загледа га. — Има четрдесет... четрдесет и пет година. Толико, нема више... — Самог себе уверава.

Тако исто и за живот, колико ће који да живи.

И, као други просјаци, он нити проси, нити шта тражи. Ако му дате што — добро, ако не — он оде. Исто онако стидљиво, насмејан, блажен, бос, у старим

чакширама и увек, увек погнуте главе с рукама у џеповима и пробирајући где ће да ступне, склањајући се сваком. И тако иде свуда. За њега нема ни границе, ни Турска, ни Србија, нити га опет ко задржава.

Једног вечера свратих у механу. И то крајњу, близу гробља која је у исто време била и касапница и бакалница и све што треба за целу ту маалу. Кад уђох, изненадих се. Поред касапа и осталих пијаних момака затекох и њега. Ухватили га и не пуштају. Он сео на крај клупе са спуштеним рукама у крилу. И исто онако насмејан, блажен, стидљиво одбијао је пиће што су му ови давали а сваки час се дизао да иде, јер ови почели да га дирају, пецкају за женске и друге срамотне ствари. А једнако су га нудили пићем. Он је одбијао.

— Хоћеш воде?... — почеше они силом.

Он напослетку пристаде. Механџија му донесе у чашу воде али помешане с ракијом. Он је узе и поче с неповерењем да загледа.

— Вода, вода... — силом почеше сви да га уверавају те он испи. Али одмах скочи и гадећи се поче да се тресе, рукама брише уста...

Но ови га силом опет посадише и почеше још више да га дирају, пецкају за женске.

— А, јеси ли, а?... Јеси ли се волео с којом?

Он је једнако брисао уста, окретао се од њих али, већ угрејан ракијом, и муцао је.

— Па... имао сам...

Али даље ништа није хтео више. Они су морали сами да нагађају, описују му, а он је само или одрицао, или тврдио једнако бришући уста и гадећи се од ракије и отимајући се да иде.

— А каква је та била коју си волео?... — продужавали су они да нагађају. — Је ли девојче... мало, ситно?

— Не, не!...

— А да не високо?... а око јој црно, големо; снага?...

— А, а! ... — поче он као да тврди, радује се, грца.

Сви ударише у смех. Он, одједном као да се отрезни, скочи. Сви опет још у већи смех. А он преплашен, бризну у плач и поче да метанише, крсти се, муца:

„Света Петка, Света Петка цркву гради

Господе помилуј, Господе сажалуј!“

Они још у већи смех. Он излете напоље и поче да бежи од њих једнако метанишући, крстећи се, певајући уплашено ту своју Св. Петку...

XV MACE

Средњег стаса, али онако пресавијен и са напред испруженом главом

изгледао је мали, згрчен.

Чим почну да допиру у варош звона са цркве из Шапранца, мени се увек, увек кад год сам чуо то њихово тихо, пространо, гробљанско звонење, заједно с тим звонима причињавао и он, где онако згрчен, гегајући иде испред спровода, води, као показује му пут за гробље испијајући са сладошћу цигарице које купи уз пут.

И заиста, не памти се за ниједан смртан случај, сарану, а да је била без њега. Чим чује да је ко умро, ето ти њега тамо. Да се нађе, слуша, а најрадије да оде клисару да јави за смрт те овај мртваца да огласи звонима, па онда попу и другима. После тако целог дана да трчкара, послушује а нарочито око спреме за сарану мртваца... за сандук, крст, види да ли је гроб на гробљу већ ископан, готов... И да, опет, кад из цркве пођу поп, клисар, чираци и рипиде, он опет испред свију, као одвајајући се, иде показујући тобож маалу, кућу у којој је мртвац... По њему, чим се он укаже с краја улице у којој мртвац чека, за сарану зна се већ да онда за њим иде поп и друго што треба.

Такав је увек. Нити га ко зна од, чега живи, где станује. Само онако испружене главе, гегајући, не гледајући у никога, иде, вуче се тако по чаршији скупљајући око себе испушене цигаре, н чекајући да чује да ли је ко умро.

XVI МАРКО

Кажу да је услед нађених неких у земљи старих пара померио памећу.

Био крупан, кошчат. А мрачан. Никад не говорио, нити се чуо кад ишао. Ишао као нека сенка, али право, круто. Свако би јутро њега било пред варошком, саборном црквом. Али није смео да улази унутра, већ би стајао до улаза, вирио у њу, у олтар, као да нешто ишчекује отуда. И тако пажљиво вирећи у цркву, једнако мрачан, не мичући се, годинама је одстојивао сваку службу. Дању се завлачио негде и тамо цео дан и ноћ прележао да би сутра, ујутру, опет поранио и на време, у почетку службе, дошао да, вирећи у цркву, ишчекује нешто.

А некад био добар домаћин. Имао жену и децу већ ожењену и разудату. Долазили би његови из села. Некад молбом, некад силом, везаног, одводили га натраг или у село, код куће, или у манастир на молитву и исцелење. А тамо су их везаних у дугачким кошуљама били, тукли. Али он би све: и ужета кидао и затвор обарао, растурао, да би само опет ујутру, тачно, кад почне у вароши служба, био пред црквом да исто онако ћутљив стоји на улазу, вири унутра и ишчекује. Узалуд би му његови опет долазили, молили га да га воде кући, он би их некако страшно, крвнички све одбијао.

— Богородица (а варошка црква била је по свећена Св. Богородици). С Богородицом имам работу... Она ме зове... Чекам Богородицу. — Одгуривао би своје да би и даље остајао да онако непомично, пажљиво вири у цркву.

XVII

М

ајка му, некада у своје доба прва, чувена лепотица, а после хаџика,

која је с оцем му чак и на Свети Гроб ишла, пре времена умрла због њега што га родила таквог. Браћа му, богата, од чије богаштине и силине цео град стрепео да их нико не види, затворени у својим кућама и собама, плакали су због њега... Чак, млађи му се брат са женом развео због њега. И то зато што једном, кад није било по кући ко од слугу и слушкиња, није смела сама у његову собу да уђе и унесе му вечеру, те је тако он остао гладан. А пред светом је то значило: да она намерно није хтела да му дâ да једе, те како би он, мучен глађу, што пре умро... И зато муж јој, брат му, ма да је волео ту своју жену, развео се с њом, отерао је од себе због њега.

Па кад оцу, матери дају парастос, спомен, они уједно и њему. Из очајања. Не знају шта да раде. Што више стари, расте, тим гори. Нити живи, нити мре. Дугачак, блед, а без крви снага, нежна му, нежна... више мртва. Увек у дугој, нарочито за њега сашивеној кошуљи. И тако непомичан, блед, само лежи. У кући одвојили му читаво одећење, собе, дали му слуге и слушкиње који су имали само њега да дворе, чувају. А кад ко од браће му дође да га обиђе, он, онако лежећи непомично, не отварајући очи а мљескајући устима као да нешто сише из ваздуха, тужи се блесасто брату:

— Бато, срца немам...

А кад извара слуге и искраде се од њих, онда појури као суманут и бежи. Јури онако блед, у кошуљи, по улицама, чаршији те се од њега свет грози, смеје.

А то га сналази у ноћима с јаком месечином.

И кад би га после слуге негде тамо у крај вароши или у каквом јендеку, њиви, нашли палог, и онда понели кући. И као увек почели да га тихо, крадом уносе да нико од укућана а нарочито ко од браће му не види, јер знају колико је то за њихове газде јад, срам... Па кад би баш тада случајно, који од браће му изишао и видео где га тако крадом, тихо, као мртваг, уносе, он — већ зна шта је! И одмах би се враћао у кућу, затварао у своју собу, беснео јер зна да се он искрао, јурио по вароши, те свет га гледао и смејао му се а тиме и њима, браћи, целој кући... И тад би беснео. Долазила би му тада на ум она давнашња нека оговарања, шапутања о покојној им матери, о њеном ашиковању у младости с неким агом чији су чивлуци и сад њихови.

Па онда, што год би случајно од материних ствари нашло се у тој соби, он би цепао, бацао.

— Курво мајке, курво мајке! ...

Или би му долазили на ум очеви греси. Да можда није, кад је теко имања, куповао и градио ове куће па неправо, на силу, као сваки богат што може, коме сиротом или сиротој заузео више земље, присвојио кућу, плац... И сад, због тога, Бог, као казну — а без греха родитеља лако се породица не квари — дао им таквог брата, с киме свет да се смеје. Те они, браћа му, цела кућа, поред све богаштине и силине не могу у свет да изиђу као што треба јер им он стоји као печат, жиг.

И онда, не знајући од беса и муке шта да чини, одлазио би у његово одељење. Слуге би се тада склањале. Он би ушао к њему и кад би га, ма пресвученог, но још умрљан земљом како је јурио по чаршији, ваљао се, видео тако испруженог на постељи, где као увек готово мртав лежи и само блесасто мљеска, сише устима, тада би му долазило да га удари, бије, избије... Али зна, да онако провидног, бледог, само да га дарне па би га и нестало. А опет, овај кад види брата, освешћује се и као увек, блесасто, молећиво, тражећи по моћи, тужи му се:

— Бато, срце немам.

— Имаш, батин, имаш. — Почне брат да га храбри и уверава. Па од мука, јада, гледајући га таквог, заплаче се над њим.

Слуге се тад још више уклањају јер знају да ако он, газда им, по њиховој близини, осети да су могли они да чују како је он плакао, онда тешко њима за то сазнање.

XVIII ЛУДИ СТЕВАН

С а мо би се онда драо и псовао кад би му хаџије и трговци узели из кесе

новаца да му са осталим његовим новцима оставе на чување. Тад је био бесан, и све — трговце, хаџије, па и самог владику и пашу псовао, по неколико дана долазио испред њихових кућа и дућана да се дере тражећи да му врате његов новац. И, како он не да да они од тог његовог новца граде себи куће, ханове и пуне своје дућане еспапом.

— Паша — ајдук, владика — ајдук! ... Сви — ајдуци. Ајдуци! ... — драо се је.

А они су узимали и чували му. Од тог су му новца после хаљине куповали, плаћали жени која га је прала, чистила. Па су чак после његове смрти од тог новца купили икону и кандило и уметли у иконостас цркве за упокој душе његове... Толико је било много што је он напросио. А сви су му давали. Нарочито Турци које је он највише грдио и псовао и терао их да „иду, иду далеко“.

Становао је, управо био чуван у кући хаџи-Томе. Првог и најугледнијег хаџије. Поред толико слугу, слушкиња и осталих сиротих жена неке из родбине хаџијине, неке из комшилука које су се ту, код хаџије храниле послужујући по кући њега као да су највише пазили и гледали. Чак и сам хаџија који је ретко и са женом и децом говорио а камо ли са осталима, пазио га и по некад се с њим разговарао... По томе би се познавало да је он хаџија добре воље кад би, долазећи у кућу, не ишао право горе, на горњи бој, у своје одаје, већ би застао и спазив Стевана како обично тамо у дну дворишта око амбарова и штала, као увек вуче неко камење, трпа на гомилу он би почео да га зове, пита:

— Стеване, како си, Стеване? Јеси здрав, Стеване?

Стеван, занешен око тога камења, гунђао би отуда на хаџију и као претио му:

— Ђиди, ђиди!

Који од слугу, да би се удобровољио газди, потрчао би Стевану да га отргне од тог његовог посла и каже му како му то газда, хаџија говори.

Али би слугу хаџија враћао.

— Не дирај га, не дирај! — И опет продужавао да се с њиме разговара, као шали, пита: шта ће му и за шта толико камење које он једнако вуче.

И заиста он је увек, где год ишао по чаршији, улици, вукао, скупљао камење и трпао у недра, појасеве. Кад негде наиђе на много, он изује чакшире, гаће и пошто увече ногавице трпа у њих, пуни их и онда носи. Па кад тако накупи, онда све одвуче и нанесе где је била црква. И сад, кажу, да је путања која води од порте до цркве од тога његовог камења начињена.

XIX ДЕДА ВЕСА

Свако јутро чим се задани ето њега где онако слеп, висок, с лулом у

устима, у дугачкој колији и са такође дугачким штапом иде све уза зидове пипајући испред себе штапом и вичући:

— Е, деца, деца! — Не толико да се здрави, колико да га виде, чују пролазници и ако је испред њега какав камен, јаруга, довикну му, опомену га, те да он то обиђе, не спотакне се, упадне.

И тако, свако јутро изиђе више вароши до раскрснице. Седа тамо у крај. И, пошто метне испред себе капу, преседи цео дан онако клатећи се, с лулом у устима и огрнут том својом дугом колијом.

И увек, свакад пролазници чим наиђу на варош, забеле им се куће, одмах на улазу виде и њега где се црни, седи, клати се с лулом у устима. Стар, тресе се од старости. Нечист. Пун сламе у којој спава. Никад опран. Лице, онако слепо, тамно и пуно блата. И, да није оне колије, не би могао човек да га гледа. Али та колија на њему, некада лепа, сигурно кога богаташа, ублажава. Сви га познају. Прилазе му. Ко хоће дарује га; ко не, само тек пита:

— Деда Весо, шта радиш, деда Весо?

Он би, једнако клатећи се, почео:

— Етее... — А то његово отегнуто, дубоко „етее“ пролазницима, ваљда што је слеп, чинило се да долази са онога света.

XX

очетак ослобођења. Пред рат. Цркву почели и по други пут да дижу.

Први пут је разорили Арнаути и остали Турци кад видели колика висока и велелепна црква почела да се диже.

За то и самог пашу протерали што био допустио зидање. Изговор им је био: да не дају толику високу цркву што ће кроз њене прозоре моћи хришћани у њихова, турска дворишта и хареме да гледају.

Али сад, кад се почела црква и по други пут да зида, диже, нико није смео да дира у њу. А и као да беху дошла нека нарочита, тешка, мутна времена. Говорило се: како се то нарочито ноћу осећало. Као да више, поврх вароши, по брдима, околним селима нису бивале оне тихе, Сигурне ноћи као пре. А и дану, сваког дана, имало је по нешто ново. Видари, гатари на све стране почели да ничу. Такође свеци почели појединим људима у сну да долазе, проричу им... Пре, ови просјаци и сви други божјаци већином неки од њих се разилазили и губили по оближњим селима. А тада као да су нарочито сви бежали из села и ту, у град, варош, гурали се, вукли по улицама и завлачили по опустелим хановима, шталама, и развалинама. А најтеже је било, када одједном — било луди Стеван, Марко, Цопа и други — почели у гомилама ноћу да се вуку, тумарају и целе ноћи иду по турским маалама дерући се лудо, крештаво, из свег гласа:

— А, Турци! А, вуци! а, а! ... — почели би да вичу и скачу око њихових кућа као да пујдају, туткају нешто на њих. — А, а, Турци, а, а! ...

Хришћани од страха, језе изумирали су стрепећи да Турци не скоче и све их посеку.

Но тада би обично по неки стар, душеван Турчин изашао и почео уплашено да их утишава, моли:

— Не бре, деца, не бре, синови, не тако! И за вас и за нас није то добро...

И остали би Турци излазили и они би их молили, отварали им своје куће, звали да их нахране, угосте... Али они то нису чули, већ би исто онако продужавали да се вуку, иду, замичу по другим маалама, кућама, једнако дерући се кроз ноћ.

— А, Турци, а, а!...

И тако би целу, целцату ноћ ишли, вукли се по маалама док их не би дан смирио и растерао по њиховим рупама, легалима, развалинама.

XXI

Сећам се. Била је јесен, и то јесен на измаку. Онда, кад се не зна ни дан,

ни ноћ, а увек, са свију страна само шушти и разлива се једноставна, силна киша. И то она јесенска, мутна, крупна киша. Такве једне ноћи, кад се, сем те кише и густог мрака, ништа није видело закуцаше на нашу капију ноћни чувари. Умро који од тих просјака, божјака. Не памтим ко беше, само знам да га мртвог нашли негде у јендеку, у кипти, и понели га. Па, пошто је наша кућа била прва од улице а онако висока, окречена одударала од густог мрака и кише, то га донели к нама. Стара мајка се одмах диже. Нас, децу, па и оца, пресели у другу собу а она оде у гостинску да је осветли. Слуту посла да иде и јави по комшилуку осталим старим, виђенијим женама а слушкињи нареди да у кујни наложи ватру, у великом котлу угреје воде и све остало спреми што је потребно за купање мртваца, а она оста у великој, гостинској соби да је распрема, намешта. Убрзо затим почеше да долазе из комшилука остале старе жене, праћене слугама с фењерима који су им осветљавали пут пошто се од силне кише и мрака ништа није видело. Свака је од њих по нешто носила. Нека восак, свеће, тамјан, нека чисто, бело платно у које ће се мртац увити.

— Умро? Бог да га прости! — говориле су улазећи код бабе у осветљену, гостинску собу.

Затим кад се све искупише, одоше у кујну где је мртац био однесен. И пошто га тамо окупаше, уредише као сваког мртваца, увише у чисто, бело платно, онда га, ма да су се од старости једва оне држале — не дајући никоме од нас млађих ни да гледамо а камо ли што помогнемо им — саме оне унесе у собу. И пошто га, испод иконе, на белом чаршаву полако, нежно наместише онда га свака, прекрстивши се, целива у чело, запали му свеће више главе, и после се поређаше око њега да седе, чувају га. Да му сваки час брижно, као своме рођеном, исправљају, намештају скрштене руке, лице, очи, бришу, чисте га и пазе да више главе му било свећа, било кандило не угаси се.

— Ех, зар кадгод што знало, попило, окусило, зарадовало се... Легло у чисту, меку постељу? Никад, ништа! — као изговарајући се, што га толико надгледају, говориле би.

И тако би оне целе ноћи преседеле око њега мртвог, осветљеног, пазећи, чувајући га и чекајући да дан осване, да дођу мушки, доведу попа да га прочита, опоје и после да га у цркву однесу и саране као сваког другог човека — домаћина.

